

(по материалам Кыргызской Республики) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Ж. Каримбеков; Акад. управления МВД России. – М., 1999. – 22 с.

8. Владимиров В. А. Борьба с посягательствами на личную собственность по советскому уголовному праву: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / В. А. Владимиров; Высш. шк. МООП СССР. – М., 1967. – 32 с.

9. Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления : монография / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрид. лит., 1974. – 167 с.

10. Горішний О. О. Кримінально-правова характеристика розбою: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Горішний; Дніпроп. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

11. Ключко А. М. Напад як ключова ознака розбою / А. М. Ключко // Основні напрями розвитку кримінального

права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 жовтня 2012 р.). – Х. : Право, НУ «НЮАУ» ім. Ярослава Мудрого, 2012. – С. 380-383.

12. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06 листопада 2009 р. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України та постанов Верховного Суду України у справах кримінальної юрисдикції / упоряд. : Н. О. Гуторова, О. О. Житний. – Х. : Одиссей, 2012. – С. 113-125.

13. Пособина Т. А. Криминологическая характеристика современного бандитизма и меры борьбы с ним: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. А. Пособина; Ростовс. юрид. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2002. – 23 с.

УДК 343.23

ЕВОЛЮЦІЯ ВЧЕНЬ ПРО ПРИЧИНИ ЗЛОЧИННОСТІ

Давиденко М. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація Статтю присвячено проблемі застосування у криминології нових теоретичних ідей про причини злочинності. Проаналізовано сучасний стан теорії про причини злочинності взагалі, та економічній злочинності окремо. Окреслено перспективи реформування та розвитку української криминології з урахуванням сучасних світових тенденцій.

Ключові слова: теорія протидії злочинності, соціальний та біологічний напрями протидії злочинності, причини економічній злочинності.

Аннотация Статья посвящена проблеме применения в криминологии новых теоретических идей о причинах преступности. Проанализировано современное состояние теории о причинах преступности вообще и экономической преступности отдельно. Определены перспективы реформирования и развития украинской криминологии с учетом современных мировых тенденций.

Ключевые слова: теория противодействия преступности, социальной и биологической направления противодействия преступности, причины экономической преступности.

Annotation The article deals with the application in criminology new theoretical ideas about the causes of crime. The current state of the theory on the causes of crime in general and economic crime separately. The prospects of reform and development of Ukrainian criminology with current global trends.

Key words: theory of combating crime, social and biological areas of combating crime, the causes of economic crime.

Питання протидії злочинності взагалі, та економічній злочинності у тому числі є одним із найбільш складним у теорії криминології. З одного боку, за багато років дослідження цієї проблеми опубліковано велика кількість наукових праць у яких фахівці ведуть бурхливу дискусію з цієї проблеми, з іншого боку, необхідно визнати, що практично усі наукові баталії ведуться з питань, що не мають принципового значення ні для науки, ні для практичної діяльності.

Яскравим прикладом може бути дискусія з питання застосування термінів: «запобігання», «протидія», «профілактика» та інші. Один з провідних українських криминологів А. П. Закалюк

відстоював застосування терміну «запобігання злочинності» [1, с. 318], інші ж фахівці, наприклад, Л. М. Давиденко прихильники іншого терміну «протидія злочинності» виходячи з того, що запобігати можна тому чого ще нема, а злочинність існує давно та, очевидно, ще довго буде мати місце [2, с. 3, 8]. А. П. Закалюк вважав, що це дещо схоластичний підхід до розуміння поняття «запобігання злочинності» і відстоював необхідність застосування саме цього терміну, та наводив свої аргументи. Але, як один, так і інший автор підкреслювали що це питання має локальне значення, і не носить вирішального значення ні для науки, ні для практики.

Аналізуючи криминологічну літературу ми побачимо, що практично усі дискусії велись та

© Давиденко М.Л., 2016

ведуться з другорядних питань, і дуже мало наукових досліджень, що були б присвячені принципівим проблемам. Українська кримінологія сьогодні використовує ідеї, що були розроблені як мінімум у 60-х роках XX століття, а більшість наукових парадигм були сформульовані ще в другій половині XIX століття та на початку XX. С того часу у світі багато чого змінилося. Замість одних теорій появились інші теорії, деякі теорії були спростовані практикою. Але цього не можна сказати про українську кримінологію. Наприклад, практично у всіх українських підручниках ми можемо знайти твердження про те, що економічний фактор є таким що породжує злочинність. А. П. Закалюк у своїй фундаментальній праці, «Курс сучасної української кримінології: теорія і практика» аналізуючи детермінанти злочинності на перше місце вносить проблеми у сфері економічних відносин [1, с. 218-226]. Нажаль, Анатолій Петрович пішов з життя у 2010 році і не встиг проаналізувати наслідки світової фінансової кризи, що почалась у 2008 році, яка продемонструвала не спроможність теорії, що пов'язувала зростання рівня злочинності з падінням доходів громадян. За даними статистики рівень злочинності у США та інших країнах продовжував знижуватися, на зважаючи на фінансову кризу та зниження життєвого рівня громадян. Не зважаючи на усі негаразди в сфері економіки, зростання безробіття у США рівень злочинності у 2010 році був найнижчим за останні 50 років. І цей факт стимулював перегляд багатьох теорій про причини злочинності.

В українській кримінології теоретичним проблемам протидії злочинності приділяли такі вчені як: О. М. Бандурка., А. Б. Блага, В. С. Батиргарєва, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, Т. Денісова О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінский, О. М. Костенко, О. М. Літвінов, О. А. Мартиненко, та інші.

Питаннями причин та протидії економічній злочинності в Україні займались В. Т. Білоус, О. Г. Кальман, В. М. Попович, О. О. Титаренко та інші. Наукові погляди зазначених вчених базуються на теоретичній базі, що була закладена у минулому столітті без урахування змін як в кримінології, так і суміжних галузях науки.

Метою дослідження є спроба ревізії застарілих теорій та парадигм кримінології з питань причин злочинності взагалі, і економічної злочинності зокрема, та шляхів протидії цьому виду злочинів.

Ще на початку свого розвитку теорія про причини злочинності поділилась на два основних напрями, які пізніше получили назву біологічного напрямку та соціального. Протягом всього існування ці два напрями конкурували між собою. І якщо на початку XIX століття після публікацій робіт А. Кетле, що були присвячені кримінальній статистиці домінувала соціальна теорія, то в кінці XIX століття італієць Ч. Ломброзо повернув кримінологію до людини, як головної діючої фігури злочину. Перша третина XX століття пройшла у боротьбі цих двох напрямів. Однак рубежі 30-х і 40-х років став знову домінувати соціальний напрям як у Радянському Союзі, так і у Європі та США.

Після свого відновлення у 60-х роках у СРСР українська кримінологія могла розвиватись тільки у ідеологічних межах того часу. Згідно партійній теорії причинами злочинності могли бути тільки соціальні причини, а саме класові причини. Злочинність на стадії комуністичного строю повинна була зникнути у зв'язку з відсутністю її соціальних причин. Тому, кримінологи радянського періоду у 60-80 роки вимушені були досліджувати причини злочинності як витрати функціонування соціальної системи, причини якої потрібно було шукати виключно у соціальних явищах. Провідний радянський кримінолог В. Н. Кудрявцев з цього приводу писав, що «антигромадські явища можна розглядати як негативний елемент громадського життя, як відомі витрати у функціонуванні соціальної системи. Причини цих витрат, що мають соціальний характер, потрібно шукати в соціальних явищах, а не за межами суспільства, не у будь-яких природних або космічних силах. Неможна не погодитись з тим, що оскільки «злочинність завжди соціальне (не біологічне, фізичне, космічне) явище», то і причини її, як і інших правопорушень, мають соціальний характер» [3, с. 39]. У результаті кримінологам радянського періоду залишалось просувати науку тільки в цьому руслі, а дискусії були зведені до другорядних питань.

Сьогодні, на мій погляд, кримінологія знаходиться у кризовому стані. Вона вичерпала усі можливості соціальної теорії і потребує перегляду старих ідей, та впровадження сучасних напрацювань інших наук, перш за все таких, як психіатрія, нейробіологія, психологія та інші. Є багато питань які мовна пояснити тільки вивчаючи природу людини. Сьогодні знов стало актуальним питання свобідної волі. Відомий російський фахівець Ю. М. Антонян, який особисто вивчав сотні вбивць, працюючи в Державному науковому центрі соціальної і судової психіатрії імені В. П. Сербського виділяє такий від злочинця як «залежна людина», яка на його думку, за певних обставин не має вибору лінії поведінки крім злочинної. «Реальна вільна дія людини виступає, перш за все, як вибір альтернативних ліній поведінки. Однак у залежних особистостей ніяких альтернативних ліній поведінки немає, і вона не розглядає ніякий спектр можливостей. Перед нею тільки один шлях, якого вона повинна дотримуватися, причому може цілком особа знати, що цей шлях шкідливий і для неї, і для оточуючих, що він порушує, навіть дуже грубо, норми моралі і права. Тому ніякої ситуації вибору реально не існує для подібного індивіду, він сам не усвідомлює, не може розуміти, які сили і чому штовхають його на цей шлях. Він не керує або частково керує своєю поведінкою. Лише на самих перших етапах залежна людина може поживати боротьбу мотивів, після він вже обирає, його тягне тій потік, з якого він не здатний вирватися. Його поведінка не вибіркова і не вільна, навіть самої ситуації вибору для нього немає» [4, с. 52]. Ця проблема спостерігалась і раніше, так ще на початку XVIII століття австрійський лікар і анатом, засновник френології Франц Йозеф Гааль писав, що «в людині існує схильність, яка від простої байдужості під час спостереження за стражданням тварин і від простого задоволення під час

спостереження за їх вбивством доходять поступовими градаціями до найбільш наказового бажання вбивати. Чутливість відкидає цю доктрину. І вона є не більш як дійсність». «Людина, будучи жертвою цієї жадливої схильності, іноді ще зберігає здібність подолати її або дати їй не шкідливе направлення» [5, с. 10].

У ХХ столітті відомий австрійський психолог З. Фрейд зробив революційну спробу пояснення подібного феномену на основі теорії неусвідомлених психічних процесів [6]. На основі теорії Фрейда американський вчений У. Уайт зробив аналіз злочинної поведінки. На думку У. Уайта, людина народжується злочинцем, а його наступне життя – процес придушення руйнуючих інстинктів, закладених в Воно. Злочини відбуваються, коли Воно виходить з-під контролю Я [7, с. 133]. Ю. М. Антонян вважає, що «особливо небезпечна поведінка іноді має місце як імпульсивне, як реалізація деякого інстинкту, глибоко закладеного в людину, що представляє собою безумовно «тваринну» поведінку, що успадковане від антропологічних предків. Воно зовсім не опосередковане соціальними нормами сучасної цивілізації і нерідко представляє собою повернення стародавнього опыту рішення різних життєвих проблем за архетипічним механізмом [2, с. 37]. Подібного висновку свого часу дійшов і лауреат нобелівської премії, австрійській зоопсихолог К. Лоренц, який вважав, що агресія не лише реакція на зовнішні подразники. Спостерігаючи поведінку тварин К. Лоренц дійшов до висновку, що природна агресія яка міститься в людині, як і у інших тварин може «вмикатися» як реакція на певні подразники. Агресія може накопичуватися в середині людини, а потім вихлюпуватися, і частіше за все не на подразник, а на інший об'єкт, що знаходиться нижче за ієрархією, а поріг подразника, який запускає агресивну поведінку людину може бути зниженим до нуля [8].

Не менш цікавими для кримінології є дослідження нейробіологів з питань механізму прийняття людиною рішень. Крім вже відомого українським кримінологам португальського нейрохірурга Е. Моніса, який був удостоєний Нобелівської премії за розробку методу психохірургічної операції (лоботомії) з видалення ділянки мозку, який відповідає за агресивність, представляє інтерес також, і сучасні дослідження мозку за допомогою новітньої технології. Так, американські вчені нейробіологі за допомогою магнітно-резонансної томографії (МРТ) головного мозку встановили, що мозок людини реагує на певні подразники ще до того як людина приймає усвідомлене рішення. Так, наприклад, наш мозок реагує на несправедливу пропозицію як на біль, і ця реакція нейронів головного мозку спрацьовує на декілька секунд раніше ніж людина приймає рішення. З цього факту американські нейробіологі прийшли висновку, що мозок приймає рішення автоматично, як реакція на подразник, а людина тільки дає пояснення діям. Ураховуючи всі ці обставини, виникають питання щодо застосування багатьох традиційних засобів протидії злочинності.

Нових підходів потребує також дослідження і розробка засобів протидії економічній злочинності і

корупції на основі виявлення сучасного комплексу причин цих злочинів. За двадцять п'ять років незалежності в Україні сформувався нові умови і причини злочинності. Так, у звіті Всесвітнього Банку за 1997 р. «Допомога країнам у боротьбі з корупцією. Роль Всесвітнього Банку» серед інших причин корупційних дій називається і розбіжність між формальними і неформальними правилами, що регулюють поведінку у державному секторі [9, с. 16]. У радянський період владою не визнавалось наявність будь-яких неформальних правил у суспільстві, тому кримінолозі вимушені були розглядати злочинність виключно як явище виняткове і нетипове для радянського суспільства. В наш час українські кримінологи почали виробляти нові підходи с цього питання, наприклад, одеський кримінолог В. М. Дрьомін цьому питанню присвятив свою монографію «Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества».

Іншою важливою проблемою, що детермінує економічну злочинність і корупцію є проблема захоплення держави. У статті від 22 січня 2014 р., що розміщена на офіційному сайті Всесвітнього Банку «Прискорення економічного зростання шляхом реформування приватного сектору в Україні» зазначено, що для того, щоб стимулювати зростання економіки, Україна повинна зробити такі важливі кроки, як розправитися з захопленням держави і корупцією. Боротися з захопленням держави і корупцією рекомендується шляхом повного відкриття законодавчого процесу для суспільного розгляду, введення процедури нормативної оцінки впливу нового законодавства, а також забезпечення повної прозорості та участі громадянського суспільства в сфері державних закупівель та моніторингу державної допомоги [10]. Під захопленням держави (англ. state capture) маються на увазі дії індивідів, груп і приватних або громадських організацій, спрямовані на здійснення впливу на формування законів і підзаконних нормативних актів, що визначають державну політику, шляхом протизаконного і непідконтрольного надання особистих благ офіційним особам і державним службовцям. Визначення захоплення держави виведено з концепції Regulatory Capture (приблизно – захоплення регулятивних органів), досить давно затвердилася в економічній теорії. Regulatory Capture означає, що регулятивні органи державної влади починають виконувати свої функції в інтересах тих фірм, чия діяльність вони повинні регулювати. Через поблажки і неофіційні пільги, що надаються підконтрольним організаціям, спотворюється зміст діяльності цих органів. Як «загарбники» можуть виступати індивіди, групи, комерційні і некомерційні організації і т.д. – всі, хто має можливість надати чиновнику особисті вигоди. Той, хто вступає в контакт з державними органами, може розглядатися як потенційний «загарбник». Навіть державні службовці можуть виступати в подібній ролі, якщо їхні дії спрямовані на подальше розширення і задоволення особистих фінансових інтересів за рахунок громадських. Аналіз проблем протидії економічній злочинності і корупції показує повну відсутність згадок про таке явище як «захоплення

держави», але аналіз ситуації в Україні показує наявність цього явища. І не зважаючи на те, що влада, що захопила державу була повалена у 2014 р., повністю країна ще не звільнена.

Підводячи підсумок зазначимо, що українська кримінологія знаходиться на початку свого реформування, що пов'язано з переглядом багатьох застарілих наукових концепцій, більшість з яких були розроблені більш як сто років назад. Частина теорій є помилковою, а частина – втратила свого значення у зв'язку зі зміною економічних та соціальних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.

2. Давиденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы. – Харьков, Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с.

3. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. – Москва, Издательство «Наука», 1976 – 285 с.

4. Антоян Ю. М. Особо опасный преступник. – Москва : Проспект, 2011. – 312 с.

5. Дриль Д. А. Преступность и преступники. Учение о преступности и мерах борьбы с нею / Сост. и предисл. В. С. Осчинского. – М.: ИНФРА – М, 2012 – VI. – 770 с. (Библиотека криминолога).

6. Фрейд З. Я и Оно // Фрейд З. Психология бессознательного. – М, 1989. – 431 с.

7. Иншаков С. М. Зарубежная криминология: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2013. – 383 с.

8. Лоренц К. Спонтанность агрессии / К. Лоренц. – М. «Прогресс», «Универс», 1994. – 396 с.

9. World Bank (1997), Helping Countries combat corruption: The Role of the World Bank. Washington DC: World Bank.

10. Офіційний сайт World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>